

УДК 343. 102: 159. 947. 2

Белан С.В., к.т.н., доцент, доцент кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки НУЦЗУ;

Ковалевська Т.М., викладач кафедри наглядово-профілактичної діяльності НУЦЗУ;

Луценко Т.О., викладач кафедри наглядово-профілактичної діяльності НУЦЗУ

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

У статті проаналізовано сутність та значення творчого мислення у професійній діяльності рятувальника.

Ключові слова: мислення, творче мислення, професійна діяльність.

В статье проанализирована сущность и значение творческого мышления в профессиональной деятельности спасателя.

Ключевые слова: мышление, творческое мышление, профессиональная деятельность

Постановка проблеми. У процесі виконання професійних функцій велику роль відіграє творче мислення, особливо там де використання готових рецептів і стандартних розумових операцій не приводить до успіху у зв'язку з проблемністю ситуації. Саме тому прояви творчості є однією з найважливіших складових професійної діяльності рятувальника. Необхідність цієї складової зумовлена тим, що професійна діяльність рятувальника проходить не тільки у звичайних умовах й в екстремальних, де різноманіття ситуацій, пов'язаних з вирішенням завдань, їх конфліктний характер, відсутність достатньої інформації та неоднозначність подій, вимагають варіативних підходів до аналізу та виконання завдань, які породжуються ситуативно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковців з давніх давен цікавила проблема творчого мислення, тому її дослідженням займалося чимало як зарубіжних так і вітчизняних вчених, зокрема: Е.П. Торенс, Р. Олпорт, А. Адлер, Д.Б. Богоявленська, Я.О. Понамарьов, О.М. Матюшкін, О.І. Кульчитська, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін. Однак дана проблема не втратила своєї актуальності і на сьогодні. Відтак, вивчення і дослідження проблеми творчого мислення, зокрема питання, щодо значення творчого мислення у професійній діяльності рятувальника, на сьогоднішній час є актуальним та необхідним.

Мета даної статті полягає у висвітленні питання, щодо значення творчого мислення у професійній діяльності рятувальника.

Виклад основного матеріалу. Відображаючи дійсність на чуттєвому рівні, людина одержує різноманітну інформацію про зовнішні вла-

стивості та ознаки предметів, які фіксуються в її свідомості в гамі звукових, просторових, часових, смакових, дотикових та інших образів. Але вичерпні знання про невідчутні, але істотні властивості та ознаки предметів дійсності людина здобуває за допомогою мислення.

Мислення – це пізнавальний процес, який визначається опосередкованим та узагальненим відображенням дійсності. Опосередкованість означає, що мислення, на відміну від чуттєвих форм пізнання, дозволяє визначити та зрозуміти те, що безпосередньо не відчувається, тобто мислення є процесом позачуттєвого пізнання дійсності. Узагальненість – це, на відміну від відчуття та сприймання, не конкретні відомості про об'єкт та його властивості, а інтегровано перероблена інформація про сутність не тільки одного об'єкта або явища, а цілого класу (типу) об'єктів або явищ. Звичайно, мислення, як будь-який пізнавальний процес, не може одержувати інформацію без відчуттів та сприймання. Проте, на відміну від них, мислення в осягненні дійсності виходить за межі того, що сприймається безпосередньо. Не маючи спеціалізованих аналізаторів, людина пізнає те, що не може бути безпосередньо їй надане у відчутті — аж до розуміння природи власного мислення.

За допомогою мислення людина пізнає істотні ознаки, що виявляються спільними для споріднених у тому чи іншому аспекті предметів, і осмислює їх узагальнено, оперуючи поняттями.

Елементарною одиницею мислення є думка, яка у фізіологічному плані являє собою створений у мозку ланцюг нервових зв'язків. Однак найважливішою відмінністю цих зв'язків від тих, що утворені внаслідок безпосереднього відчуття та сприймання, є те, що в процесі формування його додається друга сигнальна система, притаманна людині, а саме – мова, слово як специфічний подразник. Інакше кажучи, основною утворення думки є не безумовний, а умовний (зумовлений словом) рефлекс. Ще однією відмінною думки від відчуття та сприймання є те, що думка – це рефлекс із загальмованим (безпосередньо не завершеним дією) закінченням.

Основними формами мислення є – поняття, судження, умовисновки. Поняття – це думка про найбільш суттєві ознаки предметів чи явищ дійсності; судження – відображення зв'язків між предметами та явищами дійсності або їх властивостями; умовисновок – зв'язок між думками (поняттями, судженнями), внаслідок чого ми дістаємо нові судження. Поняття є вихідним та кінцевим результатом будь-якого акта мислення.

Предметом мислення людей є актуальні проблеми їхньої життєдіяльності. Розкриття суті предметів і явищ, істотних зв'язків і відношень між ними відбувається за допомогою низки розумових і практичних дій.

Розумові дії - це дії з предметами, відображеними в образах, уявленнях і поняттях про них. Вони відбуваються подумки за допомогою мовлення. Залежно від того, які образи відіграють при цьому провідну роль, розумові дії бувають сенсорними, уявними, мисленими. У розумо-

вих діях можна виокремити їх головні складові елементи (операції) – розумові операції:

– *аналіз* – уявне розчленування предметів і явищ у свідомості, виокремлення в них їх частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей. Аналіз у мисленні є продовженням того аналізу, що відбувається в чуттєвому відображенні об'єктивної дійсності. Об'єктом аналізу можуть бути будь-які предмети та їхні властивості;

– *синтез* – мислене поєднання окремих частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей об'єктів у єдине, якісно нове ціле;

– *порівняння* – установлення подібності і відмінності між предметами та явищами дійсності. Операції порівняння можуть бути різними за складністю, залежно від завдання чи змісту порівнюваних об'єктів;

– *абстрагування* – уявне відокремлення одних ознак і властивостей предметів та явищ від інших їхніх рис і від самих предметів (явищ), яким вони властиві. Виокремлення в процесі абстрагування ознак предмета і розгляд їх незалежно від інших його ознак стають самостійними операціями мислення. Зокрема, спостерігаючи переміщення в просторі різних за характером об'єктів - машини, людини, птаха, хмар, небесних тіл, ми виокремлюємо рух як спільну для них властивість і осмислюємо його як самостійну категорію;

– *узагальнення* – виявляється в мисленому об'єднанні предметів, явищ у групи за істотними ознаками, виокремленими в процесі абстрагування. Узагальнення – це продовження і поглиблення синтезуючої діяльності мозку за допомогою слова. Слово здійснює свою узагальнювальну функцію, спираючись на знакову природу відображуваних ним істотних властивостей і відношень, які є в об'єктах. Узагальнення виокремлених рис предметів та явищ дає змогу групувати об'єкти за видовими, родовими й іншими ознаками;

– *класифікація* – групування об'єктів за видовими, родовими та іншими ознаками. Її здійснюють з метою розмежування і подальшого об'єднання предметів на підставі їх спільних істотних ознак. Однак, щоб здійснити класифікацію, потрібно чітко визначити її мету, а також ознаки об'єктів, що підлягають класифікації, порівняти їх за істотними ознаками, з'ясувати загальні підстави класифікації, згрупувати об'єкти за визначеним принципом;

– *систематизація* – упорядкування знань на підставі гранично широких спільних ознак груп об'єктів. Систематизація забезпечує розмежування та подальше об'єднання не окремих предметів, як це відбувається при класифікації, а їх груп і класів.

Слід додати, що аналіз і синтез – це дві сторони єдиного розумового процесу; вони взаємопов'язані: аналіз здійснюється через синтез, а синтез – через аналіз. Порівнянню належить важлива роль у розкритті істотних ознак предметів. Окрім цього, на підставі абстракцій та узагальнень формується професійний досвід. Класифікація сприяє впорядкуванню знань і глибшому розумінню їх смислової структури.

Отже, саме динамічні розумові операції, складають основу механізму інтуїтивного (раптового, неусвідомленого) пізнання. Змістовним елементом інтуїції, як максимально згорнутого розумового процесу, є професійний досвід, у якому закріплені та абстраговані найбільш типові ситуації та засоби їх вирішення. Досвід бере участь у вирішенні конкретного завдання у двох своїх проявах – свідомому (прямому) та неусвідомленому. Неусвідомлена частина професійного (чи життєвого) досвіду являє собою максимально згорнутий автоматизований процес (скорочений нервовий зв'язок) оцінки ситуації, дії, інформації, який відбувається у підсвідомості.

У психологічній науці мислення розглядається як багатофакторна структура, інтегративна складова інтелекту людини. Залежно від рівнів узагальнення інформації, засобів, що використовуються для цього, новизни отриманих результатів, ступеня інтелектуальної активності, виокремлюють декілька видів і способів мислення, одним із яких є творче.

Сутність творчого мислення, з погляду одного з перших дослідників цього феномену Дж. Гілфорда, може бути розкрита через такі особливості:

- оригінальність і незвичність висловлюваних ідей;
- прагнення до інтелектуальної новизни у вирішенні завдання (проблеми);
- здатність бачити предмет (можливості його використання) під новим кутом зору і продукувати ідеї у невизначеній ситуації (тобто за відсутності передумов для формування нових ідей).

Завдячуючи цим властивостям, реалізується прогностично-перетворювальна функція інтелекту, здійснюється творча діяльність людини у різних сферах її непрофесійних і професійних інтересів.

Слід зазначити, що мисленню конкретної людини наявні індивідуальні особливості, які в різних людей виявляються, насамперед, у тім, що в них по-різному складається співвідношення взаємодоповнюючих видів і форм розумової діяльності (наочно-діючого, наочно-образного, словесно-логічного й абстрактно-логічного). Щодо рівня мислення творчої особистості, то він характеризується: самостійністю, гнучкістю, аналітичністю, розсудливістю, винахідливістю, глибиною думки, дотепністю та кмітливістю.

Самостійність - вміння побачити і сформулювати нову проблему без сторонньої допомоги; осмислити і використати суспільний досвід, при цьому бути незалежним у своїх поглядах, сміливо висловлювати думку. Особистість, якій притаманна самостійність мислення, не боїться поразок, над нею не тяжіють попередні невдачі, вона вірить у себе. На превеликий жаль, люди хочуть бути такими, як усі, їм властива конформність, тобто такий стан, при якому людина відмовляється від власної думки, поглядів, а приймає думку більшості.

Гнучкість - вміння змінити шлях рішення проблеми, якщо він не задовольняє умову. Людина з гнучким розумом уміє розглядати всі, навіть суперечливі точки зору, зважувати їх істинність. Вона - толерантна, схильна до міркувань, смілива, незалежна, рішуча у змінах і спростуванні, їй притаманне почуття новизни. Уміння радикально змінити свої погляди є дуже важливим, оскільки стереотип, зашкарублість думки не сприяють прогресу, творчості. Догматичність і непоступливість є протилежними гнучкості.

Аполітичність, логічність думок - вміння виділяти істотне й узагальнювати, послідовно та чітко приймати рішення, доречно висловлюватися.

Розсудливість - вміння оцінити ситуацію, відповідно до цього будувати свою поведінку. Французький філософ Ф.Ларошфуко казав: "Якщо ви хочете мати ворогів, дайте друзям відчути вашу перевагу над ними, а якщо ви хочете мати друзів, дайте їм можливість відчути їхню перевагу над вами".

Винахідливість - вміння знайти вихід з будь-якої ситуації, розв'язати будь-яку проблему.

Глибина думки - здатність детально аналізувати, порівнювати та знаходити істотне, здійснювати різносторонній підхід до розв'язання проблеми, аргументувати її рішення і не обмежуватися вузьким колом ідей.

Дотепність - мистецтво з гумором розв'язувати ті чи інші проблеми, влучно висловлюватися.

Кмітливість - природний дар, який дає змогу зрозуміти, розпізнати недоступні іншим речі, можливість наблизитись до істини.

Творчість – це діяльність, за допомогою якої продукується щось нове, відсутнє раніше, на основі опрацювання і реорганізації наявних знань, умінь і навичок [7, С. 28]. Окрім того, творчість, як і будь-яка інша характеристика (параметр) особистості або процесу її діяльності, може виявлятися з певною силою, тобто на певному рівні. Для одного рівня творчості характерним є використання вже наявних знань і розширення області їх застосування, на іншому рівні створюється абсолютно новий підхід, який змінює традиційний погляд на об'єкт або область знань.

Визначаючи творчість як вид людської діяльності, відомий вчений В.І.Андреев виокремив низку ознак, які характеризують її як цілісний процес: наявність суперечності, проблемної ситуації або творчого завдання; соціальна та особиста значущість і прогресивність; наявність об'єктивних (соціальних, матеріальних) передумов, умов для творчості; наявність суб'єктивних (особистісних якостей – знань, умінь, особливо позитивної мотивації, творчих здібностей) передумов для творчості; новизна та оригінальність процесу або результату[1, С. 44]. Крім цього, він зазначав що за умови виключення хоча б однієї зі сформульованих

вище ознак, творча діяльність або не відбудеться, або така діяльність не буде творчою.

У наукових джерелах визначено, що творчість може бути різноманітною. Це зумовлено насамперед творчим потенціалом особистості, який формується на основі набутого ним соціального досвіду, психологічних і прикладних знань, нових ідей, умінь і навичок. Зазначене, у свою чергу, дозволяє знаходити та реалізовувати оригінальні рішення і новаторські форми роботи, вдосконалюючи професійну діяльність. Водночас здатність до творчості властива лише тій особистості, для якої є характерним ціннісне ставлення до своєї професійної діяльності, яка прагне підвищення професійної кваліфікації та поповнення знань. Адже без спеціальної підготовки, здобуття знань, які є відображенням узагальненого соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, професійна творчість неможлива. Тільки ерудована особистість, яка має спеціальну підготовку, на основі глибокого аналізу ситуацій, що виникають, усвідомлення сутності проблеми за допомогою творчої уяви та уявного експерименту здатна знайти нові оригінальні способи професійної діяльності.

Як відомо здійснення того чи іншого виду професійної діяльності приводить до двох протилежних наслідків – удосконалення психологічних якостей особистості та виникнення професійної деформації, тобто становить появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якість виконання діяльності. У психологічному аспекті професійна деформація створює почуття впевненості і непогрішності у своїх знаннях і оцінках, обмежуючи функцію аналізу і пошуку в розумових операціях і як наслідок, така ситуація з часом відбивається і на практичній діяльності, тобто може призводити до зростання помилок при виконанні професійних обов'язків. Більше того, професійна деформація самої особи, може породжувати професійну деформацію інших осіб. Тут мається на увазі некритичне ставлення до висновків колег та інших спеціалістів коли ними допущені грубі помилки, що є наслідком професійної недбалості, викликаної деформацією на зразок «усе зрозуміло», «це очевидне» та ін. Отже, у контексті даного дослідження слід наголосити, що творчість запобігає появі професійної деформації внаслідок оперування звичними схемами розумових побудов.

Творчий потенціал будь-якої людини, зокрема і рятувальника, характеризується низкою особливостей особистості, які називають ознаками творчої людини. Тобто, творче мислення у професійній діяльності, як і у будь-якій іншій, залежить від суб'єктивних якостей особистості, таких як:

– *творча уява*, що робить її необхідною умовою професійної творчості,

– *розвиненість інтелекту*, яка спонукає людину до розміркування, упорядкування знань, пошуку і аргументації власного рішення існуючої (можливої) проблеми,

– *відкритість новому у пізнанні* (когнітивна відкритість) як ставлення спеціаліста до нової інформації, досвіду, легкість у сприйнятті нових ідей,

– *професійний кругозір*, що визначає його здатність до саморефлексії фахових знань, діяльності, раціоналізації або пропозиції оригінальних ідей.

Слід додати, хоча ці якості формуються протягом усього професійного життя, їхній розвиток може здійснюватися цілеспрямовано. Тому для розвитку творчого мислення у майбутніх рятувальників доцільно зробити наголос на застосуванні методу проектування у навчальному процесі. Адже розробка і захист індивідуальних або колективних проєктів (фрагментів проєкту) активізують творчий пошук у визначенні теми, засобів, підходів до вирішення поставлених у ньому завдань, стимулюють інтелектуальну діяльність особистості, актуалізують життєвий і професійний досвід, інформацію, знання, отримані у процесі спілкування з викладачами та колегами. Аналізувати надані проєкти, можна за такими параметрами і показниками, як: новизна (у виборі теми, постановці завдань, шляхах їх вирішення та ін.), необхідність (для окремої установи, галузі у цілому), можливість реалізації (реальна і потенційна), результативність (прогнозована зміна кількісних і якісних показників), економічність (не передбачає додаткових коштів, а передбачає значне, незначне фінансування) тощо. Такий підхід до організації навчального процесу сприяє, по-перше, формуванню у слухачів вміння всебічно оцінювати продукт індивідуальної чи колективної творчості, а по-друге, стимулює прояв ними системності, гнучкості і нестандартності мислення. Останнє може виявитися у відмові від традиційних шляхів вирішення проблеми, знаходженні нових засобів досягнення поставленої мети, які згодом можуть втілитися у його професійній діяльності.

Крім цього потрібно виокремити також групу особливостей психіки та емоційно-вольової сфери творчої особистості, а саме: легкість асоціювання, лабільність психіки (здатність до швидкого та вільного переключення думок, здатність викликати у свідомості образи і комбінувати їх); здатність до оцінних думок, критичність мислення, інтуїтивізм (уміння вибрати одну з багатьох альтернатив до її перевірки, здатність до перенесення рішень); готовність пам'яті (оволодіння достатньо великим об'ємом систематизованих знань, упорядкованість і динамічність знань) і здібність до згортання операції, узагальнення та відкидання другорядного.

Таким чином, мислення рятувальника повинне характеризуватись певними якісними ознаками. Це, перш за все, проблемність мислення, яка полягає у здатності вбачати проблемний вузол при зовнішній простоті вирішення завдання; динамічність мислення – фактор прискореного осмислення подій, що особливо суттєво в екстремальних, напружених ситуаціях, коли треба прискорено вирішувати складні задачі. Широта

мислення – здатність охоплювати мисленням різнобічне коло питань, які виникають при вирішенні службових завдань. Глибина мислення визначає здатність проникнення в суть явища, яке вивчається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наприкінці слід зазначити, що побутує думка про домінуючу роль природжених здібностей у творчому самовиявленні індивідуума. Але дана точка зору є хибною, оскільки людина відрізняється від відомих особистостей не відсутністю творчих можливостей, а здатністю їх виявляти, підтримувати і реалізовувати. Тому правомірним є питання про створення сприятливих умов для розкриття творчого потенціалу кожної окремої особистості, зокрема, у процесі підготовки майбутніх рятувальників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Эвристика для творческого саморазвития / Андреев В. И. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1994. – 286 с.
2. Бедь В. В. Юридична психологія : [навчальний підручник] / Віктор Бедь. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2007. – 376 с.
3. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Богоявленская Д. Б. – Москва : Академія, 2002. – 320 с.
4. Кульчицкая Е. И. Диагностика творческих способностей детей / Кульчицкая Е. И. – Киев : Знание – 1996. – 67 с.
5. Леднев В. С. Научное образование: развитие способностей к научному творчеству / Леднев В. С. – Москва : МГАУ, 2002. – 120 с.
6. Лук А. Н. Психология творчества / Лук А. Н. – Москва : Наука, 1978. – 126 с.
7. Моляко В. О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / Моляко В. О. – К. : Нора-Друк, 2001. – 296 с.

УДК 159.92

Бородич І.О., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ І ЗАДОВОЛЕНІСТЬ РОБОТОЮ ПРАЦІВНИКІВ МНС УКРАЇНИ

У статті проаналізовані результати дослідження особливостей професійної спрямованості та задоволеності роботою працівників МНС України, які знаходяться на різних етапах професійного розвитку. Доведено, що кар'єрні орієнтації істотно розрізняються за наступними параметрами: у тих фахівців, які знаходяться на етапі професійної кризи, істотно переважають спрямованість на професійну компетентність, менеджмент та виклик. У тих, хто знаходиться в некризовому періоді, значно переважає орієнтація на інтеграцію стилів життя. Працівники МНС, які знаходяться у кризі, мотивовані на досягнення мети, соціальний престиж; крім цього, у них значно підвищена мотивація до успіху та знижена мотивація уникнення